УДК 78.40;78.15

*Ірина Маковецька*

# СЦЕНІЧНЕ ПЕРЕВТІЛЕННЯ СПІВАКА В ОПЕРНІЙ ВИСТАВІ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

*В статті розглядаються психологічні аспекти перевтілення співака в оперній виставі. Особлива увага акцентується на здатності актора-співака вивести результат своєї праці на якісно новий рівень професіоналізму завдяки роботі з власною психікою. Зазначається, що оперний виконавець повинен поєднувати раціональні знання з ірраціональними відчуттями в роботі над особистістю свого персонажа.*

***Ключові слова:*** *міждисциплінарність, сценічне перевтілення, вокальне виконавство, екзистенція, персонажна свідомість, психологічні аспекти.*

Серед тенденцій сучасної науки спостерігаємо тяжіння до міждисциплінарності, тож невипадково дослідження останніх років активно демонструють поєднання надбань різних галузей знань, тим самим претендуючи на оригінальність та самобутність концепцій. Кінець XX – початок XXI століть пов'язаний також із неабияким інтересом до психологічної складової людського буття. Відтак, саме психологія стає тим інтегруючим фактором, що пронизує практично всі антропологічні наукові сфери. Мистецтвознавство не виключення. Психологія виступає міцною опорою та органічним інструментом пізнання сфери творчої діяльності.

Мистецтво оперного співу є глибоко синтетичним по своїй суті. Адже окрім бездоганного володіння голосом оперний співак повинен бути драматичним актором, який переконливо доносить до глядача сутність характеру свого оперного персонажа. Важливу роль у цьому відіграє практика сценічного перевтілення, адже для того, щоб актор міг донести до глядача завершений образ, він повинен спершу створити його у своїй душі, а потім виплекати з матеріалу власної психофізичної сутності. Акторська майстерність в опері представляє широке феноменологічне поле для дослідників у сфері психології творчості, відтак, пропоноване дослідження претендує на актуальність та наукову цінність.

Сценічне перевтілення як специфічний феномен акторської діяльності здавна захоплював увагу філософів, психологів, мистецтвознавців. Так, згідно системи К. Станіславського, принцип перевтілення є основоположним у театрі: кінцевим етапом творчого процесу в акторській майстерності є створення сценічного образу через органічне творче перевтілення актора в цей образ. «Кожен момент вашого перебування на сцені повинен бути санкціонований вірою в правду почуття, яке переживається, і в правду дій, які відбуваються» [6, с. 19], – зазначає режисер та театральний реформатор. Згідно ідей психолога-віртуаліста Н. Носова [3], перевтілення артиста полягає в заповненні психологічної структури виконавця свідомістю свого персонажа. Віртуалістика як сучасний науковий підхід відкриває нові перспективи в дослідженні процесу створення персонажної свідомості і її безпосереднього побутування в часо-просторі сцени. У своїй фундаментальній статті «Про перевтілення в художній творчості» філософ І. Лапшин розмірковує про здатність творчої особистості до перевтілення у несхожу з ним індивідуальність та подивовується, «яким неосяжним шляхом митець створює людину та заставляє її жити та діяти так, наче

над її поведінкою мають владу психологічні закони» [2, с. 162]. Найважливішою цінністю, отриманою в результаті творчого акту, на думку С. Арабкерцевої [1], є новий зміст, створений як наслідок справжніх та щирих почуттів виконавця. Проблемі перевтілення виконавця у вокально-сценічному мистецтві присвячена докторська дисертація І. Сілантьєвої [4]. Науковець трактує цей феномен крізь призму екзистенціального походження мистецтва, яке є формою самовиразу тих переживань, які уособлює автор. В роботі аналізуються психологічні механізми розуміння виконавцем тексту в широкому розумінні цього слова – свідомості персонажа, інтерпретаційних механізмів сценічного втілення, вокальної інтонації тощо.

Практика перевтілення оперного виконавця в контексті психології здатна вивести актора-співака на новий рівень професійного самовдосконалення за посередництвом нових прийомів роботи з власною психікою як інструментом створення персонажної свідомості, які, у відповідності з законами та закономірностями процесу, допомагають створенню мистецького артефакту – оперного персонажа у відповідності з унікальною природою виконавця. «Перевтілення у виконавському мистецтві передбачає „зміну плоті" – вираження створеного в акті творчості нового змісту в певній, відповідній їй, естетичній формі. Таким змістом у виконавців … стає персонажно … забарвлена … свідомість і її … прояв через голос та сценічний образ героя твору; живі ж почуття виступають силою, що синтезує всі елементи творчості, вони – універсальна цінність будь-якого мистецтва», – зазначає І. Сілантьєва [5, с. 36].

Цілеспрямований підхід до оперного персонажа як до віртуальної, але у всьому схожої на реальну, особистості, дозволяє застосувати виконавцю в роботі над роллю всі можливі знання у сфері психології людини з тим, щоб досконало зрозуміти психічне життя персонажа у всій його неповторній складності та виразити найбільш повно засобами мистецтва його духовне життя, живий характер в образно-смисловому змісті вокальної інтонації, під поверхнею вигаданого психічного життя персонажа визначити процеси, які його створюють. Особистість персонажа в оперній драматургії слід розглядати як унікальну цілісну систему, в якій передбачається відкрита можливість самоактуалізації (А. Маслоу). Це зобов'язує виконавця показати еволюцію свідомості оперного героя, розкрити динаміку його музичного образу.

Інтенціональність свідомості характеризує ідеальний спосіб буття художнього твору, яким виступає оперний персонаж. Створений силою думки й розуму, він впливає на свого творця, викликаючи в нього ту чи іншу емоційну реакцію. Так, між виконавцем і створеним ним персонажем виникають умови стійкого співіснування в межах психоемоційної сфери. Це важливо для розуміння природи феномена сценічного роздвоєння. Контроль співіснування двох логік здійснює надструктура особистості – самосвідомість, що являє собою впорядковану сукупність поглядів, оцінок, знань і установок індивіда «на себе». Саме на рівні самосвідомості відбувається перевтілення у вигляді переорієнтації установок на інше «Я» – персонаж. За рахунок присвоєння змісту ролей і створення виконавцем персонажних свідомостей, особистість виконавця набуває можливості безкінечного доповнення.

Поліперсоналізм свідомості є фундаментальною властивістю для перевтілення, забезпечуючи співіснування в потоці свідомості двох окремих «Я». Уява в контексті проблеми перевтілення розглядається перш за все як інструмент створення віртуальної реальності. Детальність, інтенсивність, безперервне уявлення душевного стану

персонажа в кожний конкретний момент дії, довготривалість уяви дають ролі саме життя і зміст. Особливо цінним даром природи для виконавця, співака-актора є процесуальне внутрішнє бачення, а також чуттєва уява. Її химерний дотик викликає психофізіологічну реакцію, аж до впливу на фактуру та темброве забарвлення голосу співака.

Перевтілення досягається завдяки фактору установки – логічно струнконому, емоційно забарвленому переконанню та одночасно функції свідомості, що сприяє фільтрації змісту свідомості у відповідності з «передбачуваними обставинами». Це забезпечує ймовірнісний підхід у «створенні» персонажної свідомості і моделюванні вокальної інтонації в залежності від смислової акцентуації тексту. Через установки, спрямовані на об'єкт творчості, зводиться архітектоніка особистості персонажа. У свідомості виконавця відбувається ціннісна переорієнтація та формується глибока і доказово обґрунтована режисером переконаність в істинності установок на себе-іншого, тобто на персонаж. В результаті даних установок відбувається зміна свідомості та поведінки, логіки мислення та емоційного строю актора-співака. Народжується новий жест, змінюється пластика, барви голосу виконавця оперної ролі. У вокальному творі система установок створена композитором у вигляді спеціально призначених для персонажа елементів вокальної та оркестрової мови.

З точки зору норм в роботі психіки співак-актор є парадоксальним: перевтілення передбачають добровільну дестабілізацію функціонування структури самосвідомості, яка відповідає за збереження саморегуляції особистості виконавця. Велике значення має при цьому сила наміру деякий час не бути собою. Цьому сприяє захопленість роллю, вспіваність партії, атмосфера спектаклю, музична драматургія, взаємодія з партнерами, а головне – інтенсивність присутності в персонажі. В цих умовах під контролем когнітивної функції свідомості, натура виконавця рефлексує на те, що відбувається з ціннісних позицій сценічного героя. Реалізацією перевтілення співака-актора є особлива театральність співу, фактурна образність голосу, персонажне мислення виражається в особливих характеристиках звучання, образно-смисловому інтонуванні, сценічній поведінці, психологічному жесті. В сценічному часопросторі єдиною реальністю є екзистенція персонажа. Отже, тільки те мислення, яке виходить з екзистенції і живиться нею, може бути справжнім, тобто екзистенціальним (С. Кьєркегор).

Було би природно розглядати особистість виконавця та персонажа, їх взаємини між собою та світом у світлі екзистенціальної психології, адже це складає одночасно її суть, а також суть та зміст театральної гри як художньо-образного перетворення дійсності. Запропонований екзистенціальною психологією[1] метод аналізу особистості у всій повноті та унікальності її існування незамінний в роботі над роллю як інструмент реконструкції внутрішнього світу переживань персонажа [7]. В умовах проживання-переживання виконавцем кожного запропонованого музикою – часовим мистецтвом – моменту персонажного буття втілюється екзистенціальний принцип «тут і зараз». Сценічне переживання персонажа протікає як щомиттєва душевна та мисленнєва діяльність щодо долання героєм кризових ситуацій в передбачуваних обставинах.

[1] Екзистенціальна психологія – це напрямок у гуманістичній психології, який керується унікальністю життя кожної конкретної особистості, що не зводиться до загальних схем. Зародився цей напрямок в річищі філософії екзистенціалізму.

Персонаж неминуче виявляється в колі основних втілюваних в мистецтві ідей та одночасно – провідних проблем екзистенціальної психології: життя, смерть, любов, вибір, самотність, страх, вина тощо. Висока емоційність оперного характеру зумовлена вираженням трагічних протиріч душі, станом «внутрішнього бунту», боротьбою, що відбувається в душі. Це основа драматургії та прерогатива сценічних персонажів, адже саме об'єктивація внутрішньої боротьби складає основне завдання музично-виконавського мистецтва.

Мистецтво психологічного перевтілення опирається на акцентоване в психології поняття «переживання ідентичності» [5, с. 249]: вміння пережити персонажне буття як власну ідентичність складає основу психологічного перевтілення. Екзистенціальна психологія поповнює виконавський словник поняттям «зустріч» в умовах рівних статусів особистостей артиста та персонажа. В результаті присвоєння змісту ролі виконавець наче отримує повноцінне міжособистісне переживання – збагачує і власне, і персонажне психічне життя. Переживання партнерських комунікацій передбачає багаторівневе спілкування, включаючи драматургічний, музичний текст і текст-свідомість персонажа – так звану присутність. Висока умова повноти присутності виконавця в персонажі втілюється лише при справжньому спілкуванні їх екзистенцій. Поняття «сценічна екзистенція» у виконавському мистецтві може розглядатися як визначення способу сценічного існування та означати особливий модус персонажного буття [5, с. 542].

Формування та присвоєння персонажної свідомості опирається на усвідомлення психічного змісту, що складає особистість персонажа та розуміння роботи психічних структур, що забезпечують його інтеграцію у свідомість виконавця. Для набуття дару розуміння виконавець повинен стати частиною поля стосунків персонажа, опинитись в його світогляді та бути здатним побачити світ його очима, рефлексувати з його позицій. Усвідомлення розуміння артистом свого героя потребує єдиного рівня «спілкування» та втілюється через ідентифікацію – навмисну психологічну «прибудову». Показником розуміння стає певне ставлення виконавця до свого героя – засудження чи виправдання. В даному випадку розуміння тексту виступає як його нове розуміння, що забезпечує йому вічну новизну тлумачення. В рамках суб'єкт-об'єктних відносин має місце так зване симпатичне розуміння, для якого характерні співпочуття, співдумання, співпереживання, наслідування, співдія, співвідчуття. Серед прийомів формування психічного змісту особистості персонажа поширені проективні методики в силу їх приналежності до природних механізмів підсвідомої корекції людської психіки. Проекція є доцільною як вихідна позиція роботи над образом. Психологічний портрет персонажа може розроблятися і за допомогою методів цілісного осягнення та вірогідного прогнозування. Імпліцитна теорія особистості – найбільш актуальний для співака-актора механізм міжособистісного сприйняття. Створення формуючого середовища для особистості персонажа передбачає реконструкцію передісторії персонажа, створення його біографії, щоб уявити фактори, що формують свідомість та особистість героя з самого дитинства. Ефективним прийомом становлення персонажної свідомості є художній експеримент, яким є репетиційний процес. Створення персонажного характеру як основоположної приналежності нової особистості передбачає реструктуризацію психічного простору актора з тим, щоб створити новий оригінальний зміст, який,

у свою чергу, породив би у виконавця новизну сценічного самовираження. Тому перед виконавцем стоїть завдання професійної психологічної деформації свідомості так, щоб змінився код вибірковості його структур. При цьому під впливом ролі змінюється логіка мислення, сприйняття, ритм реакцій на обставини сценічного життя, рівень емоційності.

В музично-сценічному континуумі оперної постановки проявляє себе дієва природа актора. Під домінуючим впливом музики внутрішній образ руху та дії виникає у свідомості виконавця як намір, проект сценічного вираження внутрішнього змісту, якому доведеться втілитися в зовнішні форми. Внутрішня ж бездія артиста загрожує «мертвонародженим» рухом, штампом. Невміння висловити внутрішній рух за допомогою прийомів співу, пластичних знаків, енергетичного посилу рівнозначне забороні внутрішнім формам народжуватися в світ. Внутрішньою формою дії можна вважати також емоційний рух, безперервне проживання-переживання кожного моменту персонажного буття, яке знаходить свій вираз у музиці. Переживання сприяє збереженню образного самопочуття впродовж всього музичного акту. Те, що зовнішні форми руху і дії суть породження внутрішніх образів, в черговий раз звертає увагу на необхідність виховання внутрішньої природи артиста.

В контексті екзистенціальної природи оперного виконавства адекватним їй залишається психологічний жест, що породжений безпосередньо зі стану, ставлення, оцінки, переживання персонажу. Відомим є феномен психологічного гриму, яким керує уява, оперуючи духовними барвами. Трансформація практично без гриму відбувається і під впливом самонавіювання, в результаті чого психіка на найглибшому рівні впливає на тіло: психофізичний апарат виконавця підпорядковується потребам персонажної свідомості. Корисні в практиці перевтілення і сучасні методи психоенергосугестії, нейролінгвістичного програмування, які доказують, що образи, створені людиною, мають владу над нею, корегуючи процес створення нової поведінки.

В музиці, як і в екзистенціальній психології, існує функція модусів, що організовують потік свідомості і моделюють уяву. Вибір модусів визначається наміром виконавця висвітлити головний зміст та смислові відтінки інтонованого тексту. Персонажне існування – тимчасово набутий стан співака-актора, як і передбачувані обставини ролі слід розглядати як особливі модуси. Сценічне проживання-переживання персонажа характеризується зміною модусів – частою змінюваністю станів, настроїв, почуттів. Потік креативної свідомості оперного співака постає живим, особливим текстом, що постійно перестворює себе. Текст-свідомість щомиттєво і неповторно змінюється інформаційними патернами, що поступають із зовнішнього та внутрішнього (психічного) середовища і викликають рефлексії виконавця. Він же виступає модулятором персонажного тексту-свідомості, втілюючи перевтілення на рівні інтонації, якою оперує через віртуальну свідомість персонажа. У співака у стані перевтілення, зазвичай, зникає неточність звуковисотного інтонування, знімається м’язова напруга голосового апарату, зростає об’єм звучання, він в повній мірі набуває свободи самовиразу.

Підсумовуючи, слід зазначити: оперний виконавець повинен поєднувати раціональні знання з ірраціональними відчуттями у захоплюючій роботі над особистістю свого персонажа. В суб’єктивне мистецтво співака слід внести суттєву долю об’єктивних знань та навиків в роботі з крихкою психікою виконавця, що потребує високої

відповідальності. Не менш серйозного ставлення до себе потребує і голос співака, енергійність та повнота котрого напряму залежить від настрою, життєвого тонусу, емоційного наповнення, чіткості чуттєвої уяви. Напруження цих та інших якостей в душі виконавця є важливим психологічним завданням.

***Iryna Makovetska. The singer's scenic transformation in the opera performance: psychological aspects.***

*The article deals with the psychological aspects of the singer's scenical transformation in the opera performance. The practice of transformation of an opera performer in the context of psychology can bring the actor-singer to a new level of professional self-improvement through the use of new methods of working with his own psyche as a tool for creating a person's consciousness.*

*Character's personality in operatic drama should be considered as a unique integral system. This obliges the performer to show the evolution of the consciousness of the opera hero, revealing the dynamics of his musical image. The opera character, created by the power of reason, affects his creator, causing him one or another emotional reaction. Thus, between the performer and the character he creates, there are conditions for stable coexistence within the psychoemotional sphere. This is important for understanding the nature of the phenomenon of stage split.*

*The art of psychological transformation relies on the concept of "experiencing identity" accented in psychology: the ability to survive the character of being as their own identity and is the basis of psychological transformation. As a result of the assignment of the content of the role the performer receives a complete interpersonal experience, enriching both the actual and the character's psychological life. Among the methods of forming the mental content of the personality of the character are distributed projective techniques due to their belonging to the natural mechanisms of correction of the human psyche. The projection is appropriate as the starting point of working on the image. The creation of a psychological portrait involves the reconstruction of the character's history, the creation of his biography in order to present the factors shaping the consciousness and personality of the hero from the very childhood. An effective technique for the formation of a person's consciousness is an art experiment, which is a rehearsal process. The performer must combine rational knowledge with irrational sensations in an engaging work on the personality of the character.*

***Key words:*** *interdisciplinary, scenical transformation, vocal performance, existential, character's consciousness, psychological aspects.*

**Література**

1. Арабкерцева С. Механизмы моделирования «психотехники» исполнителя как доминанты исполнительского процесса. Информационная парадигма в науках о человеке. Таганрог : Изд-во ТГРУ, 2000. С. 202–206.
2. Лапшин И. О перевоплощаемости в художественном творчестве. Вопросы теории и психологии творчества. Харьков: Мирный труд, 1914. Вып. 5. С. 161-262.
3. Носов Н. Виртуальная психология. Москва: Аграф, 2000. 432 с.
4. Силантьева И. Проблема перевоплощения исполнителя в вокально-сценическом искусстве: автореф. дис. … докт. искусствоведения: 17.00.02. Москва, 2008. 25 с.
5. Силантьева И. Путь к интонации. Москва: Товарищество научных изданий КМК, 2009. 644 с.
6. Станиславский К. Работа актера над собой. Москва: Эксмо, 2013. 448 с.
7. Экзистенциальная психология. Ред. Р. Мэя. Пер. М. Занадворова и Ю. Овчинниковой. Москва, 2011. 293 с.